

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

כתיבה בשינוי ובאופן שאינו מתקיים

(ק"ד ב') **משנה:** הכותב שתי אותיות בהעלם אחד, חייב.

(המשך **משנה:**) כתב בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס ובקנקנתום, ובכל דבר שהוא רושם, על שני כותלי זווית (כתלים סמוכים), ועל שני לווחי פינקס והן נהגין (נקראים) זה עם זה, חייב.

(המשך **משנה:**) הכותב (בדיו) על בשרו, חייב. (אבל) המסרט על בשרו (אותיות) - רבי אליעזר מחייב חטאת. ורבי יהושע פוטר (שאינה דרך כתיבה).

(המשך **משנה:**) כתב במשקין, במי פירות, באבק דרכים, באבק הסופרים ובכל דבר שאינו מתקיים, פטור.

(המשך **משנה:**) (כתב) לאחר ידו, ברגלו, בפיו ובמרפקו, פטור.

שיטות הראשונים

כתב בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס ובקנקנתום, חייב: כתב **הרשב"א**, אע"ג דאמרין (שבת קט"ו ב'), דהני לא מיקיימי, יש לומר דמיקיימי קצת, עד שדרכן של בני אדם לכתוב בהן דברים שאינן עשויין לקיימן לעולם אלא זמן אחד, כספרי הזכרונות וכיוצא בהן, והלכך לענין שבת מלאכת מחשבת היא¹.

המסרט על בשרו: פסק **הרמב"ם** (שבת יא, טז) כרבי יהושע, הפוטר, משום שאינה דרך כתיבה.

כתב במשקין, במי פירות: כתב **ריטב"א** בשם **הרא"ה**, דדוקא נקט משקין ומי פירות, כגון מי תותים או יין או מימי רמונים, דאע"ג שאינו מתקיים מכל מקום רשום ניכר ומתקיימים קצת, ולפיכך פטור אבל אסור. ואבק דרכים מיירי בעפר נגוב. אבל במים דעלמא, או עפר המדולדל, מותר לכתחלה. וסיים **ריטב"א**, ומסתברא דלכתחלה בכל דבר הוא אסור, ונקט הני לאשמעינן דאפילו בהני פטור².

כתיבה במשקין על השולחן, ושירטוט באפר: כתב **באור זרוע**, הלכך צריך אדם ליזהר שלא יכתוב במשקין ע"ג השולחן וגם שלא יסרוט (=שרטט) באצבעו כמו אותיות בעפר נגוב. והביאו **תרומת הדשן**, וכתב שלרמוז באצבעו להוליכו באויר כעין כתיבת אותיות, שרי. וכן פסקו **שו"ע**³ ו**רמ"א**.

המגלה בשבת כתב שאינו ניכר: מבואר **בירושלמי**, שאם מגלה בשבת דבר סתר שכתוב על נייר ואין רישומו ניכר (ע"י שנתן דיו על גבי דיו, וסיקרא ע"ג סיקרא), אינו חייב⁴.

1. אבל לענין ספרים (הצלת ספרים מהדליקה), דבעינן דבר המתקיים לעולם, הני לא מיקיימי, ומיקיים ולא מיקיים לענין ספרים קאמר (לקמן קט"ו ב'). רשב"א. וראה עוד מש"כ לעיל, על המשנה הראשונה בפרק, גבי כל העושה מלאכה **ומלאכתו מתקיימת בשבת**, חייב, ובשיטות הראשונים שם. וראה ביה"ל (שמד, ד"ה במשקין). מקורות - רשב"א (קט"ו ב', ד"ה דלא מיקיים).

2. והמשנ"ב (שמד, ס"ק יט) כתב (על דברי השו"ע יש ליזהר שלא לכתוב באצבעו במשקין על השולחן) שטבל אצבעו באיזה משקה, וכתב בו על השולחן. וביאר בשעה"צ (שמד, ס"ק כח) רש"י פירש כגון מי תותים שמשחירין, משמע דבמיא בעלמא לא חשיב כתב כלל אפילו מדרבנן. עיי"ש. וסיים, וחלון זכוכית שאסרו האחרונים לרשום עליה בימי הקור, שם שאני דמנכר הכתב יותר. מקורות - ריטב"א (ק"ד ב', ד"ה והא דתנן).

3. או"ח שמד, מקורות - אור זרוע (ח"ב, הל' שבת ס' עו). תרומת הדשן (ס' סג).

4. וכתב פרי מגדים (שמ, משבצות זהב, ס"ק ג). ואותן הכותבים דבר סתר בנייר עם חלב שנחלב ולא נתבשל עדיין, ונבלע בנייר ואין

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסכמת הרבנים הגאונים: הרב שריה דבליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות שבת, סימן שמ)

ד. יש לזהר שלא לכתב באצבעו במשקין על השלחן או באפר. (אבל מתיר לרשם באויר כמין אותיות) (תרומת הדפוס ס' ס"ג).

צירוף אותיות ועוד דיני כתיבה

(ק"ד ב') **משנה:** כתב אות אחת סמוך לכתב, וכתב על גבי כתב, נתכוון לכתוב חי"ת, וכתב ב' זינין, אחת בארץ ואחת בקורה (בתקרה), כתב על שני כותלי הבית (שאינם סמוכים), על שני דפי פנקס ואין נהגין זה עם זה, פטור. (המשך משנה:) כתב אות אחת נוטריקון (עשה עליה סימן להבינה כמילה שלימה) - רבי יהושע בן בתירא: מחייב. וחכמים: פטורין.⁵

(שנינו במשנה) כתב אות אחת סמוך לכתב, פטור. מאן תנא? דלא כרבי אליעזר. דאי רבי אליעזר האמר (לקמן ק"ה א'): אחת על האריג (ארג חוט אחד על אריג קיים), חייב.

תנא: כתב אות אחת (אחרונה) והשלימה לספר, ארג חוט אחד והשלימה לבגד, חייב. (ומברר) מאן תנא? רבא בר רב הונא אמר: רבי אליעזר היא דאמר אחת על האריג חייב. רב אשי אמר: אפילו תימא רבנן, להשלים שאני (כשמשלים הספר, יש חשיבות גם לאות אחת).

(שנינו במשנה:) כתב על גבי כתב, פטור. (ומברר) מאן תנא? דלא כרבי יהודה. **דתניא** (מסכת סופרים ה,ג): הרי שהיה צריך (הסופר) לכתוב את השם, ונתכוין (בטעות) לכתוב יהודה, וטעה ולא הטיל בו דל"ת (ונמצא שם נכתב במקומו, אבל לא בכוונה⁶) - מעביר עליו קולמוס (לכוונת שם על כל אותיות, כאילו הוא כותבו) ומקדשו (בכך), דברי רבי יהודה (ולפיו כתב על גבי כתב הוא כתב גמור לכל דבר, והכותבו בשבת חייב). וחכמים אומרים: אין השם מן המובחר (שסוברים כתב עליון אינו כתב כלל. ולפיכך פטור לענין שבת⁷).

רישומו ניכר, וכשבא לחבירו נותן אותו אצל האש ושלבת ומתחמם וניכר הכתב ההוא (עין בירושלמי שבת פרק יב הלכה ד כעין זה), אם עשה כן בשבת יש לומר דחייב חטאת ליכא, ומכל מקום מדרבנן אסור, דדומה לכותב.

5. לעיל למדנו שלפי תנא קמא חייב על שתי סמניות. וביאר שם הרמב"ם שפירשו כמו שכותבים א לציון אחד. ושם הדיון הוא על איזה סוג אות חייבים. וקמ"ל שאות כזו הנקראת כמילה, יש לה חשיבות של אות. אבל ברור שחייבים על שתי אותיות. אמנם כאן השאלה אחרת: האם אות הנקראת כמילה שלימה, חייבים עליה כאילו כתב שתי אותיות ומעלה.

6. ואנן קיי"ל שאם כתב האזכרות שלא לשמן פסול, וכדתניא לעיל (ק"ג ב') הרי אלו יגזו. כתב הריטב"א: ושמעין מהכא דדוקא שנתכוון לכתוב יהודה (נפסל משום שלא נכתב לשמו), הא אילו נתכוון לכתוב שם, תו לא בעינן שיכוין מהו יו"ד ה"א וא"ו ה"א, דאזכרות לשמן היינו שיכתבם לדעת שמותיו של הקדוש ברוך הוא. ושאר הספר דבעי כתיבה לשמו היינו שיתכוין לכתוב לשם תורת ישראל. עכ"ל.

ובשו"ע (או"ח לביט) פסק: בתחלת הכתיבה יאמר בפיו: אני כותב לשם קדושת תפילין. מלבד זה, בכל פעם שכותב אזכרה, צריך לומר שכותב לשם קדושת השם. הג"ה: ויש אומרים דסגי כשמחשב שכותב האזכרות לשמן, הואיל והוציא בתחלת הכתיבה בפיו, סגי בהכי (הרא"ש ה"ת וס"ת וטור יורה דעה וא"ח). ויש להקל בדיעבד. עכ"ל. וכתב בכיכור הגר"א שכן משמע (כדעת הרמ"א) מפלוגתת רבי יהודה וחכמים, שמשמע שכל מחלוקתם דווקא משום שכוונתו לתיבה אחרת (שהתכוין להטיל בו דל"ת), אבל אם כוונתו לשם, סגי בהכי (ואין צריך לומר שכותב לשם קדושת השם).

7. ובאמת פסול כתב עליון. ומה שאמרו אינו מן המובחר, לדבריו דרבי יהודה קאמר; אפילו לפי שיטתך שאתה סובר כתב עליון כתב.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

אמר רבי אמי: כתב אות אחת בטבריא ואחת בציפורי, חייב. כתיבה היא, אלא שמחוסר קריבה.

(ומקשה) והתנן (במשנתנו) כתב על שני כותלי הבית ועל שני דפי פנקס, ואין נהגין זה עם זה, פטור!

(ומתרץ) התם מחוסר מעשה דקריבה. הכא לא מחוסר מעשה דקריבה (במשנה מחוסר הקלף גם חיתוך. מימרת רב אסי כשכתב על שני קלפים, ומחוסרים רק קריבה).

תנא: הגיה אות אחת, חייב.

(ומקשה) השתא כתב אות אחת (שלימה) פטור, הגיה אות אחת חייב!!

(ומתרץ) אמר רב ששת: הכא במאי עסקינן כגון שנטלו לגגו של ח"ת, ועשאו שני זיינין (והספר לכך צריך).

רבא אמר: כגון שנטלו לתגו של דלי"ת, ועשאו רי"ש⁸.

תנא: נתכוין לכתוב אות אחת ועלו בידו שתיים (כגון לכתוב ח"ת, וכתב שני זיי"נים), חייב⁹.

(ומקשה) והתנן (במשנתנו) פטור!

(ומתרץ) לא קשיא, הא דבעי זיוני, הא דלא בעי זיוני.

שיטות הראשונים

כתב סמוך לכתב: פסק הרמב"ם (שבת יא,א) שהכותב אות אחת סמוך לכתב, פטור, כחכמים. ומ"מ פסק (שבת יא,ט) שאם כתב אות אחת והשלים בה את הספר, חייב. כרב אשי דאמר אפילו תימא רבנן, להשלים שאני.

כתב אות אחת נוטריקון: פסק הרמב"ם כחכמים שפטור, וכתב (שבת יא,ג), "הכותב אות אחת - אף על פי שקורין ממנה תבה שלמה, פטור. כיצד? כגון שכתב מ"ם, והכל קורין אותה 'מעשר', או שכתבה במקום מנן, שהרי היא כמי שכתב 'ארבעים' - הרי זה פטור".

כתב אזכרה שלא לשמה: פסק הרמב"ם (הל' תפילין א,טו) כחכמים, שפסול, ולא יועיל להעביר עליו קולמוס ולקדשו, דכתב על גבי כתב, אינה כתיבה.

התם מחוסר מעשה דקריבה: רש"י פירש, שאם כתב שתי אותיות, בשתי מגילות, וחסר רק לקרובן זו לזו, חייב.

אף הוא אינו מן המובהר. רשב"א וריטב"א בשם ירושלמי.

8. שאינו אלא הגהת אות אחת, ובדבר מועט חייב הואיל וזהו תיקון הספר, דאסור לאדם לשהות ספר שאינו מוגה, והוה ליה ככתב אות אחת והשלימה לספר, שחייב גם לרבנן. כתב הרשב"א: מהא דאמרין הכא במאי עסקינן כגון שנטל לגגו של ח"ת ועשאו שני זיינין, שמעינן דכהאי גוונא לא מיקרי חק תוכות שאינו אלא כמפריד בין שני אותיות דבוקות, וכן שנטלו לגגו של דלי"ת ועשאו רי"ש; ואינו אלא כדיו שנפל על גבי האות ומעבירו. עכ"ל. והביאו הר"ן (לז ב ברי"ף, ד"ה גרסינן בגמרא), וכתב על זה: ולי נראה דאין מכאן ראייה, דלגבי שבת ליכא קפידא בין חק תוכות לחק יריכות, דכל היכא דהוי מלאכת מחשבת מיחייב (וכיון שמחשבתו שיעשה אות, חייב), שהרי אפילו מוחק על מנת לכתוב חייב! אבל במידי דבעינן דלחזי כתיבה כי האי גוונא אין לנו. עכ"ל (אמנם בחי' כתב הר"ן כדברי הרשב"א).

9. כתב הרשב"א: איכא למידק וליהוי כנתכוין לזרוק שתיים וזרק ארבע דפטור (לעיל ע"ג א')! וי"ל דהכא בשרוצה לכתוב שתיים אלא שעכשיו רוצה היה לכתוב האחת מהן ועלו בידו שתיים, וכגון דלא נתכוין לכתוב שתי אותיות ידועות אלא איזה אות שיזדמן לו, וכהאי דאמרין לעיל (צ"ז ב') כל מקום שתרצה תנח. וראה הערה הבאה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

ואם מחוסר מעשה דקציצה, פטור. וראשונים פירשו בשם **רב האי גאון**, שטבריה וציפורי סמוכות זו לזו, ואם כתב אות גדולה על שער זה, ואות גדולה כמוה על קצה שער השניה, חייב¹⁰.

ספר תורה שלא תייג שעטנ"ז ג"ץ: כתב **רבינו ירוחם** בשם **הרא"ש** שאם לא תייג אפילו שעטנ"ז ג"ץ - לא פסל. וכ"כ **המרדכי והאשכול**. וכן נראה מדברי **הרמב"ם**¹¹. ודעת **רבינו חננאל** שאם לא תייגן, פסול. וכן דעת **שימושא רבה**, **רש"י**, **רבינו תם**, **ראב"ה**, **אור זרוע** ועוד¹². והשו"ע¹³ פסק **כרמב"ם ורא"ש**.

האם כתיבה ללא תגין נחשבת כתיבה בשבת: **רש"י** ביאר הא דתנן פטור, דבעי זיוני, שעדיין צריכות ראשי הזיינין לזיינין בתגין שלהן. ודעת **הריטב"א**, דאע"ג דלא עביד זיונין, הויא כתיבה לעניין שבת. ואף בתפילין ומזוזות עצמם, אף לסובר שאם אינן מתוייגות בשעטנ"ז ג"ץ פסולות, אין הכותבן כך בשבת פטור¹⁴. **והרמב"ם** פסק שאם התכוין לכתוב ח"ת וכתב שני זיינין, פטור. והשמיט את תירוץ הגמרא הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני¹⁵.

10. זה לשון הריטב"א בשם רב האי גאון: כי טבריא וציפורי סמוכות זו לזו, והיה שער של כל אחת מהם מצויר בסיד עד קצה העיר. ואם כתב אות אחת גדולה עד קצה זה בסוף הזוית, וכן אות אחרת גדולה בקצה של זו בתחלת הזוית, שיהו לסימן ולהיכירא, הרי הרואה את זו ומהלך עד שרואה את זו יודע סימנו ומכיר, כי תאמות הם ומכוונות זו לזו. והיינו דאמרין כתיבה היא אלא שמחוסרת קריבה, כלומר, שהרי לכך כתבו שם להיות סימן שיכיר האדם מתוך האותיות ההם את העיר שרוצה ללכת שם, כי זו מסוימת באל"ף וזו מסוימת בב"ת וכיוצא בזה. ולפיכך אינו חשוב כאן חסרון מעשה, כי לא נכתבו כדי להיתלש, אלא במקומן עושים היכר וסימן. וכן נראה לכאורה בירושלמי. מקורות - רשב"א וריטב"א (ק"ד ב', ד"ה כתב).

11. הל' תפילין ב.ט. והנה הרמב"ם לא כתב (שם) אף לכתחילה ששעטנ"ז ג"ץ צריך זיונין, אלא מנה אותיות מיוחדות הצריכות זיון. שהוא מפרש מש"כ במנחות (כ"ט ב') אמר רבא: שבעה אותיות צריכות שלושה זיונין, ואלו הן: שעטנ"ז ג"ץ, דלא קאי אלא אמוזה. ולדעת הרמב"ם לא צריך לתייג כל האותיות שעטנ"ז ג"ץ שבמזוזה, אלא מקצתן. וסימנא יהיב. ועיי"ש הל' מזוזה (פ"ה הלכה ב, ג). ע"פ ביאור הגר"א (או"ח לו, ג).

12. אמנם בהגהות מיימוניות (הל' תפילין א, יט, אות צ) כתב בשם הרא"מ (יראים סי' שצט, דפוס ישן טז): פירוש זיונין שלא יעשה ראשו עגול, אלא משוך - שיהא לכל ראש האות שלושה פנים. וראיתי בבני אדם שעושין תגין מלמעלה וכו' וטעות הוא בידם וכו'. עכ"ל. וכ"כ במרדכי (הלכות קטנות, פרק הקומץ סי' תתקנ): ויש מפרשים שהזיון מגוף האות עצמה. וכן פירש הסמ"ק דיש סומכין על קרנות האותיות. וראה כל זה באריכות בביאור הגר"א (או"ח לו, ג) הדעות והראיות מסוגיין.

13. או"ח לו, ג. וזה לשונו: צריך לתייג שעטנ"ז ג"ץ. והסופרים נהגו לתייג אותיות אחרות. ואם לא תייג אפילו שעטנ"ז ג"ץ - לא פסל. מקורות - מרדכי (הלכות קטנות, פרק הקומץ, סי' תתקנ). אשכול (מהד' אלבק, הל' ספר תורה, דף נז עמוד ב). רבינו חננאל (הו"ד במרדכי, הלכות קטנות, פרק הקומץ, סי' תתקנ). ואולי כוונתו לדעת ר"ת, המובאת באו"ז, ובאגור ועוד. ראב"ה (תשובות וביאורי סוגיות, סי' אָלף קמט). אור זרוע (ח"א הל' תפילין, סי' תקנד). שימושא רבה, ר"ת ואו"ז, הובאו באגור (הל' תפילין, סי' סג). רש"י (ביאורו לסוגייתנו). מחזור ויטרי (הל' ס"ת סי' תקיז).

14. וכתב, והנכון, דמייירי כשנתכוון לכתוב איזה שתי אותיות שיעלו בידו, והיה דעתו לזיינין באותם שצריכות לזיינין. וכיון שלכך נתכוון, כל זמן שלא זיינם פטור. וכעין זה ביאר הרשב"א, ביתר הרחבה, עיי"ש.

15. מקורות - רמב"ם (הל' שבת יא, יא). ריטב"א (ק"ה א', ד"ה הא דבעי).